

УДК 336.01 : 330.162

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-288-6-13

ДЕРЛИЦЯ А. Ю.

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж

ПЕРЕРОЗПОДІЛ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ТА ПОГЛЯДИ ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНИХ ФІНАНСІВ

У статті розглянуто концептуальні основи перерозподілу, як економічного феномену, що виникає на різних рівнях економічної системи (домогосподарства, ринку, держави). Ключову увагу приділено його ключовій складовій – суспільному перерозподілу, який забезпечується за участі держави. Досліджено зв'язки суспільного перерозподілу із поглядами на справедливість. Розглянуто філософські та морально-етичні аспекти суспільного перерозподілу. Приділено увагу критеріям перерозподільчої справедливості. Розкрито окремі положення теорії суспільних фінансів щодо трактування феномену суспільного перерозподілу.

Ключові слова: перерозподіл, суспільний перерозподіл, ринковий перерозподіл, фінансовий перерозподіл, справедливість, суспільні фінанси.

DERLYTSIA A.

Podilsk Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

REDISTRIBUTION AND JUSTICE: PHILOSOPHICAL FUNDAMENTALS AND VIEWS OF THE THEORY OF PUBLIC FINANCE

The article considers the conceptual basis of redistribution as an economic phenomenon that occurs at different levels of the economic system (household, market, state). The types of redistributive effects are determined: market redistribution (provided by the price mechanism) and public redistribution (formed as a result of the functioning of the public sphere). Key attention is paid to social redistribution, which proposes to distinguish between fiscal (carried out through the system of public finance through taxation, transfers) and non-fiscal (arising from government actions that affect the functioning of the market). The links between public redistribution and views on justice have been explored. Philosophical and moral-ethical aspects of public redistribution are considered. Attention is paid to the criteria of redistributive justice. Some provisions of the theory of public finance on the interpretation of the phenomenon of social redistribution are revealed.

It is noted that consideration of the conceptual foundations of public redistribution requires a philosophical vision of justice, consideration of the procedural aspects of finding a political compromise in a modern democratic society, as well as an assessment of the economic effects associated with redistribution. It is noted that for a clear understanding of the overall effect of redistribution processes it is necessary to simultaneously analyze the efficiency of market exchange, the perfection of mechanisms of primary distribution of income by the market and the direction of fiscal redistribution and transfer policy through the public finance system.

The lack of unambiguous criteria for ensuring redistributive justice is emphasized. This necessitates the widespread application of the criterion of injustice. The need to realize the importance of recognizing inequality as a methodological principle of economic functioning is pointed out. It is noted that this will contribute to a more rational formulation of normative goals and priorities of the state redistributive policy in applied research of public finance.

Key words: redistribution, public redistribution, market redistribution, fiscal redistribution, justice, public finance.

Постановка проблеми. Проблема перерозподілу є напевно найскладнішим питанням не лише теорії суспільних фінансів, але й економічної науки загалом. Феномен перерозподілу виходить за межі виключно економічної тематики, маючи також етико-нормативну, політичну і соціальну сторони. Фактично його вивчення потребує комплексного міждисциплінарного підходу, оскільки врахуванню підлягають питання економічної ефективності, соціальної справедливості, моралі та політичної доцільності. Перерозподіл значною мірою є похідним від розподілу, тісно з ним пов'язаний і часто потребує спільного аналізу.

У вітчизняних дослідженнях тематики перерозподільчих процесів переважає орієнтація на вивчення прагматичних аспектів, головним чином у руслі соціального забезпечення, бюджетного фінансування та функціонування фондів соціального страхування. Такий підхід є необхідним, але слід враховувати, що практичне вирішення складних перерозподільчих проблем у суспільстві повинне базуватись на усвідомленні концептуальних основ феномену справедливості на основі розуміння діалектичного зв'язку обміну, розподілу та перерозподілу. Без глибокого бачення проблеми і пошуку суспільного консенсусу, намагання реалізувати на практиці певні нормативні ідеї може навпаки призвести до поглиблення несправедливості. Саме тому західна економічна наука вкрай обережно ставиться до формулювання нормативних цілей, віддаючи перевагу позитивному аналізу економічних процесів. Виходячи із наведених міркувань, дане дослідження присвячене практично не висвітленій у вітчизняній економічній науці проблемі концептуальних основ суспільного перерозподілу.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика перерозподілу в першу чергу знаходиться у сфері філософського трактування справедливості, а тому світоглядні основи пояснення даного феномену закладені у роботах найвидатніших мислителів минулого – від Аристотеля до творців концепції “суспільного

договору” (Ш. Монтеск’є, Ж. Ж. Руссо, Дж. Локка) і засновника утилітаризму Дж. Бентама. У сучасний період концепція справедливості розроблялась Дж. Роулзом [1], О. Хеффе [2], М. Сэнделом [3]. Серед економістів, які вивчали перерозподіл через призму справедливості можна виділити Дж. Мілля [4], Дж. Кларка [5], Б. Жувереля [6], Ф. Хайєка [7], Дж. Б’юкенена [8, 9]. Узагальнений аналіз поглядів економічної науки на проблему розподілу/перерозподілу здійснено у роботі А. Сандмо [10].

Формулювання цілей статті. Метою статті є окреслення поняття суспільного перерозподілу як складової економічних перерозподільчих процесів, дослідження його філософських і концептуальних основ через призму справедливості у рамках теорії суспільних фінансів.

Виклад основного матеріалу. Розмежування понять виробництва і розподілу в економічній науці започатковане Дж. С. Міллем. Видатний науковець і філософ, класик економічної науки зауважив, що на відміну від виробництва, яке залежить від об’єктивних законів природи, властивостей предметів, розподіл “суцільно є справою людського установлення” [4, с. 338]. Пропорції розподілу створеної вартості у суспільстві можуть у значних рамках коригуватись під дією інституту державного примусу, що підтверджує не лише економічна історія, але і сучасна практика державного регулювання економіки. Дж. С. Мілля справедливо відмічає, що протягом історії продукти праці відбирались у безпосередніх їх творців у різноманітних пропорціях, часто навіть всупереч раціональним міркуванням: “Правила, які визначають розподіл багатства, такі, якими їх роблять думки та бажання правлячої частини суспільства, і досить відмінні в різні віки в різних країнах; і могли б бути ще більш різноманітними, якби того побажали люди” [4, с. 338]. Наведені слова Дж. С. Мілля фактично одночасно стосуються усього спектру розподільчо-перерозподільчих процесів. У подальшому економічна наука чітко розмежувала поняття розподілу (distribution) та перерозподілу (redistribution) описавши їх закономірності та особливості.

У розвинутій ринковій економіці функцію первинного розподілу доходів відповідно до вкладених ресурсів, зайнятих факторів виробництва, ефективності конкурентних зусиль здійснює сам ринок. Саме для первинного розподілу доходу ринком економічна наука сформулювала певні узагальнення та вивела закони. На теоретичному рівні можна говорити про об’єктивність первинного розподілу доходів у контексті концепції функціонального розподілу ринком, яка досліджує ідеалізований стан економіки [10, с. 6]. В цьому випадку йдеться про ефективний розподіл, який досягається в умовах досконалого ринку при конкурентних цінах. Такий стан, звичайно, є ідеалізованим, однак пропорції розподілу наближаються до оптимальних, якщо ціни “не регулюються урядом і не спотворюються монополією” [5, с. 73]. Реально ж ринковий розподіл можна вважати об’єктивним лише умовно, адже правила первинного розподілу сьогодні активно коригуються внаслідок регулювання цін і тарифів, встановленням умов ведення господарської діяльності, впливом на рівень мінімальної заробітної плати, явищами монополії, фіскальними заходами і т. д.

Оскільки ринок перш за все є механізмом обміну, перерозподіл і ринок фактично виступають категоріями антагоністами. Однак при неефективності ринку, державному втручанні у ціновий механізм виникають алокаційні та перерозподільчі ефекти, які змінюють обсяг отримуваних учасниками ринку доходів, а отже ведуть до перерозподілу. Таким чином, для розуміння перерозподілу потрібно “починати не з розподілу, а з взаємності, або обміну” [2, с. 126]. Звичайно, такі перерозподільчі ефекти на ринку у більшості випадків виникають з причини державного регулювання (див. для прикладу [11]). Однак вони можуть виникати і без участі держави – до такого суто ринкового перерозподілу веде, для прикладу, монополізація. Тобто загальна система перерозподільчих процесів в економіці забезпечується масштабним суспільним перерозподілом, який здійснюється через систему суспільних фінансів, будучи доповненою ринковим перерозподілом (див. рис. 1).

Рис. 1. Суспільний перерозподіл як складова перерозподільчих ефектів у економіці.

Наголосимо, що перерозподільчі ефекти, які виникають внаслідок існування держави та публічної взаємодії не можна зводити лише до фіскальних процесів. Неефективне регулювання економіки, несправедлива політика щодо цін і тарифів не практикується в розвинутих демократичних і ринкових державах, однак в умовах корупційної та недосконалої демократії це може виступати ще одним додатковим нефіскальним методом вилучення ресурсів та їх перерозподілу на користь олігархічних структур і наближених до влади суб'єктів господарювання. При цьому, на відміну від заходів фіскального перерозподілу несправедливі та корисливі рішення політиків у сфері державних монополій, державних і комунальних підприємств переважно залишаються поза публічною увагою, а тому суспільство залишається заручником такого прихованого перерозподільчого процесу.

З мікроекономічного погляду перерозподіл є особливим видом трансакцій, економічних операцій чи процесів, які пов'язані із передачею доходу та багатства (включаючи власність) одними особами іншим. Тобто з позицій вартісного виміру усі економічні процеси можна поділити на два види – процеси обміну та процеси перерозподілу. Під обміном маються на увазі такі трансакції, що призводять до еквівалентної, справедливої вигоди обох сторін (індивідів, юридичних осіб, галузей, регіонів тощо) та здійснюються на добровільній основі (див. табл. 1.). Відповідно, перерозподілом є такі трансакції, що передбачають відсутність еквівалентного обміну, коли має місце виграш і втрата контрагентів в результаті проведених операцій. Прикладом “чистого перерозподілу” є трансфери, як просте одновекторне переміщення ресурсів між інституційними одиницями. Значна ж кількість операцій мають одночасно як обмінну, так і перерозподільчу складову, коли вартість не оплачується повністю на еквівалентній основі. Такий вид перерозподілу варто називати прихованим перерозподілом.

Таблиця 1

Обмінні та перерозподільчі трансакції на різних рівнях економічних відносин

Рівень	Обмінні трансакції	Перерозподільчі трансакції
Домогосподарство	Взаємні послуги та еквівалентні відносини	Дискримінація та експлуатація, або ж жертвовність та безкорисність
Підприємство / бюджетна установа	Оплата вартості використаних ресурсів по ринковим цінам	Порушення рівного ставлення до працівників та експлуатація
Ринок	Трансакції купівлі/продажу на еквівалентній основі	Цінові диспропорції, коли один із контрагентів частково виграє, або втрачає
Держава	Обмінні процеси у сфері державних фінансів – за типом обміну “податки – суспільні блага”, коли дотримується еквівалентність платежів отриманій корисності	Перерозподіл на рівні держави між окремими інституційними одиницями, громадянами, регіонами

Здійснення фіскального перерозподілу є однією із іманентних державних функцій. Дана функція є настільки звичною для сучасного суспільства, що навіть у фінансовій науці нерідко трактується як “об'єктивна необхідність”, що загрожує її недостатньо глибоким аналізом. Передумовою необхідності виконання державою перерозподільчої функції, відповідно до концепції ринкових невдач, є порушення ринком принципів рівності та нерівномірність розподілу доходів між громадянами. Таким чином, державна активність одним із своїх завдань ставить саме подолання соціальних негараздів ринкової взаємодії.

Тому, перш ніж ставити питання про доцільність перерозподілу, слід дати відповідь на питання про природу *нерівності як економічного та соціального феномену*. Важливий принцип, що потребує усвідомлення, полягає у визнанні західною економічною думкою різноінтенсивності зусиль індивідів стосовно бажання та здатності заробляти гроші. Це зумовлює необхідність відсутності рівності як такої і навіть шкідливості намагання її досягнення на практиці. Таке бачення можемо охарактеризувати як своєрідне визнання наукою *нерівності, як методологічного принципу функціонування економіки*. Звідси випливає, що соціальні ідеали, яких слід прагнути потребують виваженої оцінки. Дана теза доволі часто не враховується у вітчизняній економічній науці, коли заходи, які сприяють соціальному вирівнюванню автоматично бездоказово сприймаються як такі, що є позитивними для розвитку держави, сприяють справедливості та покращенню ситуації, що не завжди є справедливим.

На наш погляд, вихідним пунктом для розуміння проблеми перерозподільчої справедливості є дослідження природи нерівномірності та причин її виникнення. Нерівність може зумовлюватись різноманітними чинниками і може бути як справедливою, так і несправедливою. Адже у традиційному розумінні досягнення соціальної справедливості має на увазі зменшення розриву у доходах/добробуті. Однак прийняття принципу методологічної нерівності акцентує на обох сторонах: необхідно визнати як справедливість добробуту, так і справедливість бідності. Остання також будучи життєвою філософією, або ж небажанням докладати зусиль є цілком справедливим наслідком для певних індивідів, перерозподіл на

користь яких може видаватись абсолютно несправедливим. Не даремно вчені за кордоном звертають увагу на те, що зокрема у США є цілі покоління, які живуть за рахунок державної допомоги і не знають, що таке суспільно корисна праця [9, с. 51]. Це викликає зрозуміле негативне ставлення з боку суспільних прошарків, що несуть основний податковий тягар.

При веденні мови про питання рівності та її порушення у процедурному аспекті, використовуючи *ex ante* / *ex post* методологію, дана проблема розбивається при більш детальному розгляді на проблеми:

- стартової, початкової (*ex ante*) нерівності;
- нерівність можливостей для розвитку та реалізації власних можливостей особистості та її талантів (рівність і справедливість у рамках процесу);
- рівність результату (*ex post*), яку зокрема можна характеризувати як рівність винагороди за однакові зусилля.

Причини виникнення стартової нерівності (*ex ante*) є об'єктивними – вони формуються незалежно від волі індивіда, при народженні. Кожен має різні задатки щодо здоров'я, інтелекту, фізичної сили. Крім того, людина народжується у певному соціальному середовищі, яке формує моральні цінності, різні можливості доступу до ключових благ, від яких залежать перспективи майбутньої самореалізації: освіти, охорони здоров'я, стартового капіталу і т. д. Потрібно зауважити, що в сучасних умовах завдяки цифровим технологіям відбувається значне розширення інклюзії, коли навіть індивід із значними фізичними вадами, який ще у середині ХХ ст. вважався непрацездатною особою, може повністю реалізувати себе. Вражаючим прикладом цього є життя та творчість Стівена Гокінга.

Повне подолання *ex ante* нерівності є практично неможливим, натомість зусилля публічної сфери повинні бути спрямовані на створення достатніх стартових умов для кожного: якісної початкової освіти, системи розвитку талановитої молоді, доступу до вищої освіти, державного забезпечення базових стандартів охорони здоров'я, підвищення культурного рівня, інклюзивності незалежно від гендерної та інших ознак, тобто тих заходів, які сприяють зростанню людського капіталу. Необхідно враховувати, що таке подолання стартової нерівності здійснюється не стільки за допомогою системи трансфертів (бюджетного перерозподілу), але й шляхом державного постачання суспільних благ для усіх громадян, незалежно від їх фінансового внеску. У такий спосіб здійснюється перерозподільчий процес у негрошовій формі, який з позицій руху вартості є аналогічним наданню прямої грошової допомоги.

У минулому автор звертався до аналізу зв'язків нерівності розподілу доходів і економічної ефективності на основі вивчення світових тенденцій за допомогою міждержавних порівнянь кореляції індексу Джині та рівня ВВП на душу населення [12]. Один із висновків даного дослідження полягає у тому, що висока нерівність розподілу доходів притаманна саме найменш економічно розвинутим державам, а в основі "ями бідності" лежить недостатнє забезпечення державою саме стартових умов, що практично унеможлиблює вирівнювання ситуації у подальшому шляхом системи бюджетного перерозподілу. Саме тому, на наш погляд, вплив держави на *ex post* рівність (кінцеві пропорції розподілу добробуту) лише за допомогою системи трансфертів є неефективним. Важливим і дієвим шляхом є формування інклюзивного людського капіталу, як створення умов для повноцінного розвитку усіх, існування "соціальних ліфтів" і можливостей самореалізації кожного. Здійснення цього першого кроку у майбутньому знімає необхідність виправлення ситуації із подолання негативних ефектів асоціальної поведінки, непрацездатності, відсутності професійних навиків та знань, що зумовлюватиме у майбутньому нерівномірність розподілу доходів.

Важливу роль для досягнення (*ex post*) рівності відіграє також забезпечення оптимального функціонування ринкового механізму та мінімізація нефіскальних форм перерозподілу. Існування викривлень у цінах завдяки монополізації певних сфер (у тому числі під впливом держави) є потужним перерозподільчим механізмом вилучень доходів. Так, відсутність конкурентного ринку та наявність олігархічного контролю за електроенергетикою та газопостачанням в Україні, унеможлиблює оптимізацію цінової та тарифної політики, створюючи значні перерозподільчі ефекти. У таких умовах намагання держави за кошти бюджету підтримати окремі категорії населення через систему житлових субсидій (при збереженні завищених тарифів за комунальні послуги) за своєю суттю є субсидуванням олігархів – прихованим перерозподільчим процесом, невідчутним для середнього платника податків і недостатньо висвітленим у теорії державних фінансів.

Суспільний перерозподіл має морально-етичні та ціннісні сторони. Морально-етичні імперативи у публічній сфері відрізняються від приватно-ринкової взаємодії де індивідуальний інтерес полягає у намаганні максимізації виключно особистої корисності та доходів, що спричиняє певну конкуренцію та протистояння інтересів окремих осіб у плані боротьби за обмежені ресурси. У публічній сфері кожен є зацікавленим у належному та навіть максимально високому рівні добробуту іншої особи. Адже відсутність незаможних осіб у громаді призводить до відсутності необхідності витрат на перерозподіл доходів. А досягнення стану близького до абсолютної рівності взагалі мінімізує ту суспільну напругу, яку завжди викликають перерозподільчі заходи.

Потребує усвідомлення той факт, що високий рівень здоров'я, освіти, культурного та етичного розвитку кожного члена громади опосередковано відображається на доходах і витратах усіх інших. Наявність у громаді/державі багатих відкриває можливості для перерозподілу на користь незаможних, адже

забезпечені громадяни сплачують більш високі податки, що сприяє оптимізації розподілу податкового тягаря, мінімізує видатки. Таким чином у сфері суспільних фінансів інтерес індивіда напряму пов'язаний із максимізацією добробуту усіх членів громади, навіть на вищому рівні ніж власний. Як це не дивно звучить, у колективній взаємодії виграш індивіда буде максимальним тоді, коли він буде найменш незможним членом громади. За таких умов він стає безбілетним пасажиром – особою, яка взагалі не платить за отримувані блага. Завдяки таким властивостям, публічна сфера певною мірою стимулює зниження мотивації до активного господарювання та життєдіяльності. Однак з іншого боку, внаслідок доцільності максимізації добробуту ближнього, сфера суспільних фінансів функціонує на засадах не егоїзму, а християнської етики та моралі, яка має чітко обґрунтовану економічну логіку.

Вказані моральні імперативи все ж більше стосуються *ex ante* рівності. Коли ж мова іде про здійснення перерозподілу для досягнення *ex post* вирівнювання, може виникати суспільне напруження, внаслідок незадоволення з боку індивідів-донорів. Оскільки перерозподіл пов'язує усіх між собою, він формує певну оцінку та ставлення з боку інших щодо сприйняття масштабів і напрямків, на предмет їх справедливості. Такі *критерії перерозподілу* та побудова навіть ідеалізованої теоретичної моделі оптимального перерозподілу доходів наштовхуються на значні наукові перешкоди. Західна наука відмовилась від намагань обґрунтування об'єктивних передумов перерозподільчих процесів – несуперечливого економічного обґрунтування напрямків перерозподілу добробуту між громадянами не існує. Лише в умовах тоталітарного суспільства перерозподіл виправдовується певною “об'єктивною необхідністю”. Як вказує історія, за намаганнями досягнення соціальної справедливості можуть стояти досить небезпечні тенденції розвитку перерозподільчих процесів. Однак кодекс справедливості, притаманний даній концепції найкраще характеризує оцінка К. Поппера: “Мірилом моральності є інтерес держави”. Економісти ж підкреслюють, що “термін “соціальна справедливість” цілком позбавлений сенсу та змісту, - належить до тих ідей, що за самою своєю природою не можуть бути доведені” [7, с. 135]. Саме тому, коли йдеться про питання перерозподілу доходів, економісти значною мірою переходять до ціннісних, світоглядних, етичних поглядів. Саме домінуючі погляди на справедливість визначають напрямки фіскальної політики держави. При цьому бачення справедливості у кожного є різним: з часів Аристотеля філософія знає “багато справедливостей” [2, с. 125].

Економіка добробуту (*welfare economics*), яка за мету ставить максимізацію суспільної корисності, виходить за рамки позитивного знання, пропонуючи нормативні критерії перерозподілу. Стосовно проблеми перерозподілу доходів основна увага нею приділяється поглядам на *функцію суспільної корисності* – гіпотезі про те, при яких пропорціях розподілу доходів загальна корисність максимізується і в подальшому пропонуються заходи для досягнення розподілу, який відповідав би цій уявній функції. Але кожен із таких підходів можна аргументовано критикувати: реальна функція корисності невідома, до того ж вона різна у кожного індивіда. Їх може бути побудовано досить велика кількість, залежно від позицій, на яких стоять дослідники. Найбільш відомими є утилітаристська, егалітарна та роулсіанська функції корисності [13, с. 144].

Однак при складності визначення “справедливого перерозподілу” набагато легше вказати на існуючі явища очевидної несправедливості. Хоча така зміна критерію є лише формальною, а не змістовною, враховуючи можливість існування випадків, які далеко виходять за межі справедливого, такий критерій “антисправедливості” є досить продуктивним засобом оцінки перерозподільчих процесів. Припустимість застосування даного “негативного” критерію є правомірним на думку такого авторитетного вченого, як Ф. Хайек [7, с. 65]. На його думку існують чіткі критерії несправедливості, як відхилення від певного стану. Тому проблему перерозподільчої справедливості варто оцінювати на теоретичному і практичному рівні через призму віддаленості від певного оптимуму. Адже набагато легше знайти приклади очевидної несправедливості і намагатись їх подолати, у такий спосіб оптимізуючи систему суспільних фінансів, аніж дискутувати стосовно деталей альтернатив, які мало відрізняються між собою. Очевидними прикладами несправедливості можуть бути нездатність зайнятої повний робочий день людини забезпечити найбільш елементарні потреби, відсутність доступу до базових благ держави окремих категорій населення, значні відмінності у винагороді за один і той же вид праці різними індивідам і т. д.. Одним із яскравих прикладів очевидної для усіх несправедливості наводять багатомільйонні виплати перед звільненням керівництву фінансових компаній у США, які збанкрутували внаслідок кризи 2008-2009 років (дана виплата була здійснена за рахунок державної допомоги, тобто коштів платників податків) [3, с. 31].

Таким чином, справедливість необхідно розглядати як ідеал, точку, що досягнути практично неможливо. Краще зосередитись на тому, що віддаляє систему від досягнення такого стану. Говорячи економічною термінологією, замість того, щоб шукати оптимальні пропорції перерозподілу необхідно концентруватись на фактах і явищах порушення розподільчих процесів і мінімізувати їх негативний вплив. Усунення такої явної несправедливості дає набагато більшу дельту приросту корисності, ніж у випадку не очевидних та спірних спроб перерозподільчих змін.

Представники теорії суспільного вибору запропонували особливий підхід до визначення справедливості, висунувши тезу про *процедурну справедливість*, коли оптимальні пропорції перерозподілу визначаються на основі колективного погодження – прийняттям колективних рішень [14, с. 50]. Теоретичні

підходи, ґрунтовані на методології суспільного вибору виходять із договірної концепції держави. Відповідно до неї існує єдиний практичний механізм визначення того, що є справедливим з поглядів суспільства на даному історичному відрізку та стосовно конкретних проблем взагалі. Оскільки це сфера, що зачіпає інтереси кожного, то розв'язання даних проблем повинно відбуватися колективним шляхом. На практиці інструментом визначення оптимальних перерозподільчих пропорцій, прийнятих для суспільства, виступають демократичні інститути. Зокрема, функцію пошуку справедливості та її забезпечення виконує парламентаризм. Фактично, завдяки процесу суспільного вибору відбувається визначення того, яким категоріям населення і у яких розмірах слід отримувати допомогу, як справедливо розподіляти державні блага та податковий тягар.

Такі підходи розвинув у своїй творчості Дж. Б'юкенен (лауреат Нобелівської премії 1986 р.). Одним із його ключових методологічних положень є пояснення сфери державних фінансів як "обміну". Аналізуючи характеристики сучасної трансфертної держави, він дійшов висновку, що система трансфертів також має природу домовленості – суспільного вибору, тільки більш високого рівня. Науковець виділив дві стадії суспільного вибору: конституційний та постконституційний [8, с. 23]. Розподільчі правила функціонування суспільства, на думку Дж. Б'юкенена, обираються на конституційній стадії. Оформленню сукупності індивідів у єдине суспільство передують створення певного гіпотетичного контракту – погодженості щодо майбутніх засад спільної життєдіяльності. Дана стадія характеризується умовами невизначеності особи щодо свого майбутнього положення, а прийняття рішення відбувається в таких умовах, коли жоден з індивідів не в змозі повністю ідентифікувати своє власне становище в майбутньому. В соціології це явище отримало назву "вуаль невизначеності". Тому "кожен може погодитись на створення інституту, який застрахує його від небезпеки опинитись в скрутному становищі з точки зору норм розподілу" [9, с. 48]. Виходячи з цього, вже на етапі прийняття конституції – правил майбутньої організації суспільства – для всіх вигідною є згода на існування перерозподілу. Оскільки конституційний вибір є обранням потенційно вигідних для кожного правил розподілу, його унікальною характеристикою та вимогою має бути одностайна підтримка серед населення. Таким чином, система трансфертів має в своїй основі певну суспільну погодженість, а механізм перерозподілу "є легітимізованим або обґрунтованим, принаймні, концептуально, якщо ми можемо рахувати його інститутом, принципово схваленим на основі певної домовленості, досягнутої за допомогою гіпотетичного контракту" [9, с. 48].

Згідно вчення Дж. Б'юкенена, конституційний вибір створює умови певної квазілегітимності системи трансфертів, що діють в суспільстві. За ознакою легітимності розподільчих правил виділяються два типи держав: "трансфертний" і "змішаний". Для першого характерна система трансфертів, яка ґрунтується на конституційній підтримці населення, квазілегітимності розподільчих процесів. А фінанси такої держави без перебільшення можна називати конституційними фінансами. "Змішана держава просто бере податкові платежі в одних груп і передає їх іншим в залежності від політичного впливу конкуруючих коаліцій... Тут не існує жодного обов'язкового зв'язку між виникаючою структурою трансфертів і будь-якою загальноприйнятою системою норм, направлених на ріст добробуту або благополуччя членів суспільства" [9, с. 47]. Б'юкенен наводить і історичний приклад у підтвердження власних теоретичних розробок. Здобуття США незалежності, прийняття Конституції в 1787 році повністю відповідає вимогам конституційного вибору – відбулась одностайна підтримка нових положень майбутнього суспільного устрою.

На наше переконання, виділення двох стадій суспільного вибору є продуктивним підходом і до пояснення суспільно-економічних перетворень в Україні. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року є практичним підтвердженням сформульованих Дж. Б'юкененом ідей. У голосуванні взяли участь 84,18% від загальної чисельності включених до списків і понад 90% його учасників віддали голоси за незалежність України. Референдум став вибором не лише стосовно проголошення незалежності та відокремлення від Союзу. Поряд із політичними вимогами демократизації спостерігалось і бажання переходу до нового суспільно-економічного порядку, який характеризувався би свободою економічних відносин, оскільки стара система обмежувала можливості росту достатку та добробуту. А це передбачає формування й нових розподільчих принципів. При цьому за невизначеності, яка присутня для переважної більшості населення від майбутніх змін цілком зрозумілим було бажання зберегти переваги захищеності державою. Саме таке намагання поєднати ці дві характеристики (розбудова ринку та збереження соціалістичної системи бюджетного перерозподілу) у рамках єдиної політики було притаманне першим рокам незалежності, що мало відомі економічні наслідки: інфляційні процеси та дефіцити.

Складність проблеми перерозподілу лежить не лише у теоретичній, але і практичній площині. Одна із них полягає не тільки у встановленні його оптимальних меж, але й у визначенні перерозподільчого ефекту бюджетних і фінансових програм. Окрім цього, об'єктивна інформація, необхідна для здійснення перерозподілу, є настільки розосереджена, неочевидна, а іноді прихована, що отримання її у готовому вигляді придатному для використання пов'язане із значними транзакційними витратами. Це створює "нездоланий епістемологічний бар'єр щодо здійснення практично всіх сучасних концепцій розподілу" [6, с. 7]. Тобто реалізація оптимального перерозподілу навіть при узгодженні його критеріїв є проблемою внаслідок інформаційної неповноти, приховування доходів, потреб і реального рівня життя індивіда.

Високі трансакційні витрати на отримання інформації, необхідність суспільного контролю за системою, яка наділена повноваженнями здійснювати перерозподіл, призводить до того, що перерозподіл стає не стільки перерозподілом доходів від багатих до бідних, скільки перерозподілом владних повноважень на користь держави та її органів [6, с. 45]. Трансакційні та трансформаційні витрати значно нівелюють ефект від чистого перерозподілу. Про це свідчить статистика – попри значні намагання багатьох держав вирівняти соціальну ситуацію, показники розподілу доходів у суспільстві (зокрема індекс Джині) мають вкрай високу стійкість на протязі десятиліть.

Додатковим негативним ефектом, який слід враховувати є вплив перерозподілу на ринкову ефективність. У західній фінансовій науці проблема перерозподілу розглядається як дилема рівності та ефективності. Робота ринку без будь-якого перерозподілу максимально наближена до умов ефективності. За таких обставин повністю реалізуються економічні стимули суб'єктів ринку. Якщо ж встановлюється певний механізм перерозподілу доходів, економічна система стає більш привабливою за критерієм “соціальної справедливості”, однак це приводить до зниження мотивації економічних агентів, втрат у ефективності використання ресурсів (спотворення процесів ринкової алокації). В результаті, як зазначає Ш. Бланкарт: “зниження рівня національного доходу немовби виступає як “ціна” за встановлення справедливості” [15, с. 101].

Висновки. Суспільний перерозподіл є складовою феномену перерозподілу, який має місце на всіх рівнях економічної системи (домогосподарства, ринку, держави). Розгляд концептуальних основ суспільного перерозподілу потребує філософського бачення справедливості, врахування процедурних аспектів знаходження політичного компромісу в сучасному демократичному суспільстві, а також оцінки економічних ефектів, пов'язаних із здійсненням перерозподілу.

Для чіткого розуміння перерозподільчих процесів необхідним є одночасне врахування ефективності ринкового обміну, досконалості механізмів первинного розподілу доходів ринком і спрямованості трансфертної політики фіскального перерозподілу через систему суспільних фінансів.

Відсутність однозначних критеріїв забезпечення перерозподільчої справедливості зумовлює необхідність застосування переважно критерію несправедливості. У сукупності із усвідомленням важливості нерівності, як методологічного принципу функціонування економіки, це сприятиме більш раціональному формулюванню цілей і пріоритетів перерозподільчої політики держави у прикладних дослідженнях суспільних фінансів, здійснюваних вітчизняними науковцями.

Література

1. Ролз Дж. Теорія справедливості. Пер. з англ. О. Мокровольський / Ролз Дж. – Київ : Основи, 2001. – 822 с.
2. Хёффе О. Справедливость: Философское введение. Пер. с нем. О. В. Кильдюшова под ред. Т. А. Дмитриева. / Хёффе О. – Москва : Праксис, 2007. – 192 с.
3. Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? Пер. с англ. Александра Калинина. / Сэндел М. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 352 с.
4. Милль Дж. С. Основы политической экономии. т. 3 - 4. / Милль Дж. С. – Москва : Прогресс, 1980. – 658 с.
5. Кларк Дж. Б. Распределение богатства. / Кларк Дж. Б. – Москва : Гелиос АРВ, 2000. – 368 с.
6. Жувенель Б. Этика перераспределения [Електронний ресурс]. / Жувенель Б. – Режим доступу : <https://www.klex.ru/olm>
7. Хайек Ф. А. Право, законодательство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т.2.: Міраж соціальної справедливості. Пер. з англ. / Хайек Ф. А. – Київ : Сфера, 1999. – 200 с.
8. Бьюкенен Д. М. Сочинения: Пер. с англ. Т.1./ Бьюкенен Д. М. – Москва : Таурус Альфа, 1997. – 560 с.
9. Бьюкенен Д. М. Политическая экономия государства благосостояния. / Бьюкенен Д. М. – МЭМО. – 1996. – № 5. – с. 46 - 52.
10. Sandmo A. The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought [Електронний ресурс]. / Sandmo A. (September 27, 2013). – Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=2337488> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2337488>
11. Dworczak P., Kominers S. D., Akbarpour M. Redistribution through Markets [Електронний ресурс]. / Dworczak P., Kominers S. D., Akbarpour M. – 2020, – № 8 (July). – Режим доступу : <http://web.stanford.edu/~mohamwad/Inequality.pdf>
12. Дерлица А. Ю. Нерівність розподілу доходів та економічне зростання: діалектика ефективності і справедливості. / Дерлица А. Ю. – Світ фінансів. – 2004. – № 1, – с. 48-61.
13. Стігліц Д. Е. Економіка державного сектора. Пер. з англ. / Стігліц Д. Е. – Київ : Основи, 1998. – 854 с.
14. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в XX столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). / Андрущенко В. Л. – Львів: Каменяр, 2000. – 303 с.
15. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки. / Бланкарт Ш. – Київ : Либідь, 2000. – 654 с.

References

1. Rolz Dzh. Teoriia spravedlyvosti. Per. z anhl. O. Mokrovolskyi: Kyiv : Osnovy, 2001. 822 s.
32. Khyoffe O. Spravedlivost': Filosofskoe vvedenie. Per. s nem. O. V. Kil'dyushova pod red. T. A. Dmitrieva. Moskva : Praksis, 2007. 192 s.
3. Se'ndel M. Spravedlivost'. Kak postupat' pravil'no? Per. s angl. Aleksandra Kalinina. Moskva : Mann, Ivanov i Ferber, 2013. 352 s.
4. Mill' Dzh.S. Osnovy' politicheskoy e'konomii. t. 3 - 4. Moskva : Progress, 1980. 658
5. Klark Dzh. B. Raspredelenie bogatstva. Moskva : Gelios ARV, 2000. 368 s.
6. Zhuvnel' B. E'tika pereraspredeleniya. – Rezhim dostupu : <https://www.klex.ru/o1m>
7. Khaiiek F. A. Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennia shyrokykh pryntsypiv spravedlyvosti ta politychnoi ekonomii: V 3-kh t. T.2.: Mirazh sotsialnoi spravedlyvosti. Per. z anhl. Kyiv : Sfera, 1999. 200 s.
8. B'yukenen D.M. Sochineniya: Per. s angl. T.1. Moskva : Taurus Al'fa, 1997. 560 s.
9. B'yukenen D.M. Politicheskaya e'konomiya gosudarstva blagosostoyaniya. ME'MO. 1996. # 5. s. 46 - 52.
10. Sandmo A. The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought (September 27, 2013). – Режим доступу: <https://ssrn.com/abstract=2337488> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2337488>
11. Dworczak P., Kominers S. D., Akbarpour M. Redistribution through Markets, 2020, № 8 (July). – Режим доступу : <http://web.stanford.edu/~mohamwad/Inequality.pdf>
12. Derlytsia A. Yu. Nerivnist rozpodilu dokhodiv ta ekonomichne zrostantia: dialektyka efektyvnosti i spravedlyvosti. Svit finansiv. 2004. № 1, s. 48-61.
13. Stihlits D. E. Ekonomika derzhavnoho sektora. Per. z anhl. Kyiv : Osnovy, 1998. 854 s.
14. Andrushchenko V. L. Finansova dumka Zakhodu v KhKh stolitti: (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv). Lviv: Kameniar, 2000. 303 s.
15. Blankart Sh. Derzhavni finansy v umovakh demokratii: Vstup do finansovoi nauky. Kyiv : Lybid, 2000. 654 s.

Надійшла / Paper received: 17.10.2020

Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021